

По-третє, зростання злочинів цієї категорії відбулось у Харківській, Луганській, Донецькій областях та місті Києві, а зменшення – в Одеській, Кіровоградській, Тернопільській та Сумській областях. У двох областях – Івано-Франківській та Київській – рівень злочинності залишився той самий, що й минулого року.

По-четверте, значна частина злочинів проти волі, честі та гідності особи, залишається нерозкритою. У поточному році кількість таких злочинів зроста майже на половину.

Список використаних джерел:

1. Філософія права : навчальний посібник / за заг. ред. М.В. Костецького і Б.Ф. Чміля. – К. : Юрінком Інтер, 2000 – с. 97.
2. Кримінологія : Загальна та Особлива частина : підручник / [І.М. Даньшин, В.В. Голіна, М.Ю. Валуйська та ін.] ; за заг. ред. В.В.Голіни. – 2-ге вид. перероб. і доп. – Х. : Право, 2009. – 288 с.
3. Науково-практичний коментар до кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – Київ : Юридична думка, 2010 – 351с.
4. Кримінальне право України : Загальна частина : підручник / ред. М.І. Бажанов, В.В. Сташиса, В.Я.Тация. – 2-е вид., перероб. та доп. – К., 2005. – 622 с.

МАКСИМІВ І. І.,

ад'юнкт кафедри юридичної психології
(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 159:343.915

**ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА
ОБ'ЄКТИВНИХ ПРИЧИН ВТЯГНЕННЯ ДИТИНИ У ЖЕБРАЦТВО**

Стаття присвячена вивченню психологічних чинників втягнення дитини у жебрацтво та визначенню шляхів вирішення даної соціальної проблеми. Проаналізовано ознаки використання дитини для заняття жебрацтвом, їх психологічну природу. Вивчено первинні причини виникнення жебрацтва.

Ключові слова: жебрацтво, дитина, бідність, безпритульність, спосіб життя, девіантна поведінка.

Статья посвящена изучению психологических факторов вовлечения ребенка в попрошайничество и определению путей решения данной социальной проблемы. Проанализированы признаки использования ребенка для занятия попрошайничеством, их психологическая природа. Изучены первоначальные причины возникновения нищенства.

Ключевые слова: попрошайничество, ребенок, бедность, беспризорность, образ жизни, девиантное поведение.

This article is devoted to the study of psychological factors involving the child in begging and identify ways to solve this social problem. Analyzed features of using a child for begging, their psychological nature. Studied the primordial causes of begging.

Key words: begging, child, poverty, homelessness, lifestyle, deviant behavior.

Вступ. Сучасна загальнокризова ситуація в державі значною мірою спотворює формування сприятливого морального та психологічного середовища для виховання дітей та молоді. Неблагополучне побутове оточення, важке матеріальне становище сімей впливає на погіршення криминогенної ситуації серед молоді. Швидко зростає кількість дітей та підлітків, які не вчаться і не працюють. Все це призводить до збільшення числа молодих людей, чия поведінка виходить за межі моральних і правових норм.

Також необхідно відзначити, що нині спостерігається системне порушення прав дитини, яке обумовлене низкою причин, у тому числі кризою інституту сім'ї, загостреною останніми роками. Помітно знизився її виховний рівень, ослабли моральні підвалини, зростає число дітей, які постраждали від жорстокості батьків, а також інших осіб. Існуюча в державі система захисту прав дитини в сім'ї та соціумі працює, як правило, вже після наслідків, які наступили (сирітство, жебрацтво, злочинність, бродяжництво, бездоглядність, алкоголізм, наркоманія).

Значне поширення останніми роками жебрацького «бізнесу» з використанням малолітніх дітей вимагає негайного та адекватного реагування з боку держави та суспільства, в тому числі й шляхом обов'язкового притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності за ст. 150-1 Кримінального кодексу України.

Проблема залучення неповнолітніх до асоціальної діяльності дорослих не є новою для юридичної та психологічної наук. Вивчаючи вітчизняні джерела минулих років, слід назвати авторів, які досліджували соціально-демографічні особливості жебраків і безпритульних (С.С. Гусев), систематизували причини, виявили закономірності та особливості розвитку жебрацтва та безпритульності в соціумі (Є.Д. Максимов, І.Г. Прижов).

У роботах багатьох вчених розглядалась достатня кількість питань щодо кримінально-правової характеристики та запобігання втягненню малолітніх дітей у злочинну або іншу антисуспільну діяльність. Це такі автори, як Т.С. Барило, К.М. Бейсебаєв, О.І. Белова, І.В. Дегтярьова, С.Ф. Денисов, В.В. Дзундза, С.Г. Киренко, В.А. Козак, І.П. Лановенко, М.Ф. Мороз та інші. Але їхні праці здебільшого присвячені проблемам кваліфікації та профілактики діянь, які пов'язані із втягненням дітей середньої та старшої вікових груп у злочинну діяльність та асоціальну поведінку.

Вчені сучасності також звертають увагу на дослідження проблеми бродяжництва та жебрацтва у своїх дисертаціях (О.І. Анатольєва, В.М. Ярош, Р.І. Благута, І.М. Доляновська, Д.О. Калмиков). Такі дослідники, як Л.С. Алексєєва, Б.Ю. Шапіро, зосереджувались на вивченні питань, пов'язаних із соціальною реабілітацією безпритульних і бездоглядних дітей. Їхні праці представляють значну цікавість для спеціалістів, які займаються дослідженням бродяжництва та жебрацтва, оскільки бездоглядні діти – канал поповнення армії дорослих осіб без певного місця проживання і роду заняття.

Разом із тим за останнє десятиліття в Україні проблема вивчення феномена дитячого жебрацтва достатньою мірою не обговорювалась. Ситуація, яка склалась, призводить до того, що привертанням уваги влади, соціальних працівників, психологів, громадськості до проблеми безпритульності переважно займаються журналісти та засоби масової інформації.

Постановка завдання. Вбачається доцільним відслідкувати ознаки використання дитини для заняття жебрацтвом, їх психологічну природу, а також вивчити первинні причини виникнення цього явища як соціального і психологічного феномена. Встановити об'єктивні причини виникнення та зростання жебрацтва – важливе завдання, оскільки їх усунення є стратегічним завданням у діяльності держави – в іншому разі нові групи жебраків будуть поповнювати соціальне дно суспільства.

Результати дослідження. Причини жебракування та бродяжництва, а також ступінь розповсюдженості цих явищ багато в чому пов'язані з особливостями діяльності основних інститутів суспільства, а також із соціальною політикою держави. Історична практика показала, що тільки боротьба з бідністю, безробіттям, пияцтвом громадян,

з одного боку, організований облік, наявність спеціальних організацій, які займаються предметною роботою з даною категорією населення, створення мережі соціальних закладів, психологічних служб – з іншого боку, дозволяють максимально скоротити вуличне жебрацтво і бродяжництво. Позитивні результати можуть бути досягнуті тільки спільними зусиллями держави, церкви, громадських організацій, приватних осіб.

Проблема «професійного» жебрацтва є гострою нарівні з іншими видами девіантної поведінки, але внаслідок нечітких та інтегративних меж не повинна трактуватися тільки як суспільно небезпечна – вона потребує спеціального комплексного підходу.

На сьогоднішній день все частіше актуалізується проблема дитячої бездоглядності, яку зазвичай пов'язують з явищами соціальної та шкільної дезадаптації, виникненням наркоманії та токсикоманії, проституції, бродяжництва та жебрацтва. Об'єктивні ознаки ж будь-якого злочину завжди виражаються зовні, тобто у вчиненні діяння, у формі дії чи бездіяльності, небезпечного для суспільства, що спричинило або здатне було спричинити шкоду суспільним відносинам, які охороняються законом.

У нашому дослідженні ми будемо розглядати дитяче жебрацтво як вид девіантної поведінки, яка в соціології розглядається як соціальне явище, виражене у відносно мазових і стійких формах людської діяльності, які не відповідають офіційно встановленим чи фактично сформованим у даному суспільстві нормам (шаблонам, стандартам) [1]. Поведінка, яка відхиляється, пов'язана зі свідомим порушенням норм або очікувань, її здійснюють здорові в нервово-психічному плані люди, здатні самостійно контролювати свою поведінку. Не слід виключати того, що психіка в дитячому віці є ще нестабільною, несформованою повною мірою, і тому дитина легко піддається впливу, як позитивному, так і негативному з боку дорослих.

Девіантна поведінка детермінована, з одного боку, соціальними умовами, ситуаціями, системою відносин, інституційними структурами, які склалися, а з іншого – залежністю поведінки особи від інтересів, цінностей, потреб, установок, системи мотивації, а також непередбачуваності, що виявляється в нестабільності соціальної системи. Межі девіантної поведінки є релятивними (відносними), вона не має раз і назавжди заданої й однозначної оцінки. Вихідним у концепції девіантної поведінки є поняття «норма». Багатоплановість, різноманіття норм обумовлює існування різних видів девіантної поведінки, одним з яких є жебрацтво [2].

Насамперед, слід дати чітке визначення даному поняттю. Жебрацтво, згідно з Академічним тлумачним словником української мови, – це збирання милостині, жебрання; відсутність необхідних для існування засобів; злиденність, убогість [3, с. 517]. Жебрацтво – соціальний феномен, який розповсюджений практично в цілому світі. Як спосіб існування відоме з найдавніших часів, і до теперішнього часу не втратило своєї значущості, актуальності та розповсюженості.

Щоб зрозуміти психологію жебрака, необхідно заглибитися та вивчити причини, через які люди виходять на вулицю просити милостиню. З даного питання слід звернутися до двох концепцій, які нам нададуть змогу краще вивчити проблему, яка нас цікавить. Це послідовна модель девіантної кар'єри Г.С. Беккера [4] і концепція соціальних невдач Д. Гілмора [5].

У першому випадку жебрацтво на паперті просто стає ще одним, наступним етапом девіантної поведінки, або кар'єри на життєвому шляху людини, який вона сама собі вибрала. Отримавши один раз допомогу або милостиню від церкви, монастиря, благодійної організації, соціуму тощо у зв'язку з важким економічним або соціальним становищем чи навіть із цікавості, людина і наступного разу знайде причини, щоб отримати цю допомогу таким же чином від громадськості.

У другому випадку індивід обирає жебрацтво як доступний йому вид зайнятості, який виник внаслідок невдач і дасть можливість знайти своє місце у формальному секторі суспільства, зайняти позицію, яку він вважає за доцільну.

Жебрацтво, як і бродяжництво, має довготривалу історію існування й обумовлене соціально-економічними умовами, культурними нормами, традиціями, відсутністю розвинутої системи допомоги. На різних етапах розвитку суспільства, під впливом історичного досвіду і культурної спадщини країни до жебрацтва було неоднозначне ставлення – від співчутливого, співзвучного християнським традиціям милосердя до нетерпимого.

Дитяче ж жебрацтво є свідченням відсутності в дітей сімейного або державного піклування, педагогічного нагляду і нормальних умов життя. Причини даних явищ носять соціально-економічний характер. Жебрацтво, бродяжництво, бездоглядність виникали в результаті війн, революцій, голоду, стихійних бід, епідемій та інших потрясінь, які тягнуть за собою сирітство дітей. Зростанню цього сприяли економічні кризи, безробіття, нужда і дитяча експлуатація. На даному історичному етапі в Україні ми, на жаль, відзначаємо вірогідність спостерігати сплеск такого соціального феномену, як дитяче жебрацтво.

Жебрацтво може бути викликане ще такими причинами, як конфліктна ситуація в сім'ї, навчальних закладах, аморальна поведінка батьків, жорстоке поводження з дітьми, в тому числі зловживання владою з боку батьків, опікунів або осіб, які їх замінюють, які в корисливих цілях примушують дітей до порушення правових і моральних норм, що змусило їх піти з дому.

Дитяче жебрацтво неминуче супроводжує важкі соціальні наслідки: зростання правопорушень, проституцію неповнолітніх, алкоголізм, токсикоманію, наркоманію, а також хвороби і загрозу виникнення епідемій.

На нашу думку, однією з об'єктивних причин дитячого жебрацтва є соціально-політична та економічна нестабільність у державі і, як наслідок, зростання чисельності малозабезпечених сімей. Тому важливо розкрити соціально-політичні передумови жебрацтва на загальнодержавному рівні. Ми погоджуємося з думкою російської вченої О.М. Нечаєвої [6, с. 60] в тому, що причини жебрацтва та бродяжництва визначаються такими факторами, як:

- економічна криза;
- безробіття;
- зuboжіння широких верств населення, більшість якого живе за межею бідності;
- повсюдне послаблення сімейних підвалин;
- втрата старшим і молодшим поколіннями моральних цінностей;
- пияцтво й алкоголізм, наркоманія;
- поширення серед дітей і дорослих психічних захворювань.

Основні причини зростання жебрацтва, бродяжництва та бездоглядності, на думку Г.І. Клімантової та Т.А. Федотовської, криються в соціально-політичних перетвореннях, що призвели до зламу суспільної моралі, знецінення інституту сім'ї на загальнодержавному рівні. У статті, яку вони присвятили профілактиці дитячої безпритульності та бездоглядності, вони пишуть: «Основною причиною виникнення і зростання безпритульності і бездоглядності є руйнація державної інфраструктури соціалізації і суспільного виховання дітей без формування нової ефективної структури соціалізації і дозвілля дітей в умовах ринкових відносин... Іншою причиною бездоглядності є криза сімей: зростання бідності, погіршення умов життєдіяльності і руйнування моральних цінностей і виховного потенціалу сімей... Послабився виховний потенціал сімей, руйнуються її моральні підвалини, втрачаються фундаментальні людські цінності. Сформувався нова система комерційної та кримінальної експлуатації дитячої бездоглядності...» [7, с. 29]. Із цим складно не погодитись. Але є ще інші суттєві обставини, які зумовлюють поведінку сучасних дітей.

Йдеться про особливості виховання сучасної дитини як самостійного суб'єкта сьогодення, якому належать права. Процес самоствердження дитини – основа її нормально-

го розвитку. Однак низька духовна культура поведінки, вчинків, мислення, незважаючи на проголошену законом рівноправність дітей (Конвенція ООН «Про права дитини»), нерідко призводить до ситуацій, які породжують зворотній результат у вигляді всездозволеності, примітивного уявлення про свободу. Особливо вразливою є психіка дитини, для якої характерна так звана реакція емансипації (звільнення від будь-якої залежності), що пов'язана з протестом проти консервативних засад, із прагненням до автономності, відокремлення від сім'ї та дорослих, позбавлення від їхнього піклування, опіки.

Слід відзначити, що до причин походження дитячого жебрацтва потрібно віднести не тільки економічні і соціальні проблеми, але й проблеми психологічного характеру. На нашу думку, у більшості важких дітей та підлітків блокувана одна із фундаментальних потреб людини, згідно з пірамідою Маслоу [8], – потреба в повазі та любові. Відсутність можливості задовільнити таку потребу «викидає» дитину на вулицю, де вона знаходить те, до чого прагне. Якщо до вищесказаного додати, що сучасна дитина живе та розвивається на фоні постійного стресу та напруги, які збільшують небезпеку зриву адаптаційних бар'єрів, стає зрозумілим, що об'єктивні причини криються не тільки в соціально-економічних проблемах держави, але і в порушенні національних традицій, які склалися, руйнації підвалин сімейної моралі.

Є.Г. Слуцький виділяє три основні категорії причин розвитку жебрацтва, бездоглядності та безпритульності дітей: соціально-економічні, соціально-психологічні та медико-психологічні [9, с. 119].

До соціально-психологічних він відносить фактори, які тривалий час порушують трудовий уклад життя і деформують побут людей. Це економічна криза, безробіття, голод, інтенсивні міграційні процеси у зв'язку з військовими конфліктами або природними катаклізмами.

Соціально-психологічні причини, на думку автора, пов'язані з кризою сім'ї, збільшенням кількості розлучень, із втратою одного з батьків, опікуномством, погіршенням клімату в сім'ї, жорстоким поведінням з дітьми, фізичним покаранням, а інколи й сексуальним домаганням з боку дорослих.

Медико-психологічні причини Є.Г. Слуцький пов'язує зі збільшенням кількості дітей, які мають виражені психофізичні аномалії, риси асоціальної поведінки (тобто наявність генетичної схильності).

Також значно впливає на зростання кількості дітей-жебраків слабка виховна робота за місцем проживання, небажання батьків займатися вихованням дітей, пияцтво в сім'ях.

Соціальний захист позбавлених сімейного виховання дітей відповідно до Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» здійснюють притулки для неповнолітніх. Але, на жаль, у більшості діючих притулків для неповнолітніх через скрутне фінансове становище не створено нормальних житлово-побутових умов. Їх матеріальна база вкрай недостатня для організації виховної роботи. Також гострою є проблема укомплектування цих закладів фахівцями, які володіють знаннями й вміннями щодо соціального захисту та психологічної підтримки дитини відповідно до вимог сьогодення. До того ж створена мережа притулків для неповнолітніх як закладів тимчасового перебування дітей, безумовно, не вирішить усіх проблем нужденного дитинства.

Варто зауважити, що з притулків для неповнолітніх діти часто здійснюють втечі, причинами яких є:

- неможливість дитини адаптуватися до життя в інтернаті;
- затримка і недостатнє фінансування системи інтернатних закладів.

Внаслідок цього діти знов опиняються на вулиці і продовжують антисуспільне життя.

Одна з головних передумов неусталеної дитячої поведінки – неблагополуччя в сім'ї, коли діти надають перевагу життю за межами дому, ночівлі в брудних підвалах,

на горищах, на вокзалах. Основна причина даної проблеми – це погіршення загальної соціально-економічної ситуації в країні. Хвиля скорочення робочих місць, зменшення заробітної плати і, як результат, зниження рівня благополуччя, не могли не відобразитися на мікрокліматі сім'ї.

Перебуваючи на межі бідності, багато батьків змушені працювати на двох або трьох роботах, при цьому практично не бачачи своїх дітей, не маючи можливості і часу налагодити з ними спілкування і відносини. У стосунках дітей з батьками все більшого поширення набуває грубість, підвищена агресивність аж до різних форм насилля.

Немаловажною причиною зростання дитячого жебрацтва є послаблена профілактична, виховна роль школи. Збільшується кількість неповнолітніх, які не навчаються в освітніх закладах. Доступність спиртних напоїв, розширення ринку збуту наркотичних речовин – не менш важливі детермінанти, котрі негативно впливають на соціальну поведінку дитини.

З боку держави також відбулися зміни в соціальній сфері, що негативно вплинуло на зріст дитячої бездоглядності, а звідси – і дитячого жебрацтва. Це ліквідація дитячих та підліткових безоплатних клубів, спортивних секцій, гуртків; порушення системи соціального контролю, постійні зміни в соціальному законодавстві (наприклад, легше жінку позбавити батьківських прав, при цьому оформити опіку або піклування над дитиною – в декілька разів складніше).

Варто зауважити, що на сьогоднішній день жебрацтво в Україні не заборонено законом, тому не вважається злочином. А до відповідальності притягуються лише ті особи, які примушують інших займатися такою діяльністю. У Кримінальному процесуальному кодексі є кілька статей, які передбачають відповідальність дорослих за втягнення малолітніх дітей у жебракування. Однак діти не завжди можуть сказати, що їх змушують жебракувати в силу тих чи інших обставин, особливо якщо це немовлята. А більш дорослі і кмітливі підлітки навряд чи стануть свідчити проти своїх батьків або осіб, які їх замінюють.

Таким чином, жебрацтво в Україні залежить від значної кількості об'єктивних причин, вивчення яких дасть можливість запобігання і профілактики цього явища в теперішній час.

Із світового досвіду видно, що навіть стабільні держави з високим економічними й культурними здобутками не позбулися цієї проблеми, оскільки це явище має суто психологічні корені, виступає як форма особистої незгоди, протесту проти діючих суспільних правил і вимог, як несприйняття соціальних цінностей переважної більшості громадян країни. А непродумані, жорсткі заходи державних заборон лише посилюють проблему, поглиблюють суперечності між сторонами.

Висновки. Отже, розглянувши об'єктивні причини втягнення малолітньої дитини у жебракування, можна сказати, що, незважаючи на велику кількість наукових праць у даній сфері дослідження, проблема жебрацтва серед дітей – явище широкомасштабне, яке до сьогоднішнього дня не втрачає своєї актуальності.

Щодо стану даного соціального явища, то у випадку дитячого жебрацтва починає переважати байдужість з боку суспільної більшості, до яких треба додати ситуативні громадські кампанії, що регулярно проводяться органами влади та управління. «Запущеність» дитячої бездоглядності, глибина і масштаби десоціалізованості переконують у необхідності введення даної проблеми в ранг державної безпеки, вжиття адекватних заходів з боку всіх суспільних інститутів.

Слід зауважити, що проблема дитячої бездоглядності, безпритульності, а звідси і дитячого жебрацтва є особливо актуальною для України. Тому, на нашу думку, необхідне подальше вдосконалення державної політики у сфері розвитку вказаної системи спеціалізованих закладів. Не варто допускати послаблення інтересу держави та її відомств до проблем неповнолітніх, які потребують термінової соціальної допомоги та реабілітації.

Також потрібно звернути увагу на необхідність тісної взаємодії між спеціалізованими закладами для неповнолітніх, які потребують соціальної реабілітації, і правоохоронними органами. Бездоглядні діти часто виявляються залученими в різні кримінальні групи. І тому необхідна особлива увага до таких дітей з боку правоохоронних органів, щоб відгородити їх у подальшому від злочинних посягань.

Дані напрями соціальної роботи потребують значного вкладу як матеріального, так і духовного характеру. Тільки ціленаправлена й системна діяльність щодо соціального захисту населення, на нашу думку, допоможе вирішити проблеми маргінальних прошарків населення, в тому числі скоротити коло жебраків, яке з кожним роком зростає.

У цих реаліях завдання держави та громадянського суспільства полягає у напрацюванні таких засобів контролю, регулюючі дії яких сприймалися б не як порушення прав людини, а як готовність і бажання влади й соціуму до відкритого діалогу зі знедоленими, до їх психологічної і моральної підтримки.

Список використаних джерел:

1. Гофман А.Б. Семь лекций по истории социологии : учебное пособие для вузов / А.Б. Гофман. – 5-е изд. – М. : Книжный дом «Университет», 2001. – 216 с.
2. Алмазов Б.Н. Психолого-педагогические основания реабилитации социально дезадаптированных подростков / Б.Н. Алмазов. – Екатеринбург, 1997. – 94 с.
3. Словник української мови : в 11 т. – К., 1971. – Т. 2. – С. 517.
4. Беккер Г.С. Человеческое поведение: экономический подход. Избранные труды по экономической теории / Г.С. Беккер ; пер. с англ. – М. : ГУ ВШЭ, 2003. – 672 с.
5. Гилмор Д. Становление мужественности: культурные концепты маскулинности / Д. Гилмор ; пер. с англ. – М., 2005. – 264 с.
6. Нечаева А.М. Детская беспризорность – опасное социальное явление / А.М. Нечаева // Государство и право. – 2001. – № 6. – С. 58–64.
7. Максимов Л.Н. Организация работы с беспризорными детьми в 1920-е годы / Л.Н. Максимов // Нескучный Сад. – 2003. – № 1. – С. 25–37.
8. Маслоу А.Г. Мотивация и личность / А.Г. Маслоу ; пер. с англ. Татлыбаевой А.М. – СПб. : Евразия, 1999. – 478 с.
9. Слуцкий Е.Г. Беспризорность в России: вновь грозная угроза / Е.Г. Слуцкий // Социологическое исследование. – 1998. – № 3. – С. 117–121.

